

ODR (NIZOLARNI ONLAYN HAL ETISH) MEXANIZMLARINI YURISPRUDENSIYADA QO'LLASHNING NAZARIY-AMALIY MASALALARI

Bahramova Mohinur Bahramovna

Intellektual mulk huquqi kafedrası katta o'qituvchisi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent davlat yuridik universiteti.

ORCID: 0000-0001-8686-6005,

e-mail: s0000000613@ud.ac.az

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7771592>

Annotatsiya: Amaldagi qonunchilik bazasi sun'iy intellektdan foydalanish bo'yicha keng miqyosda ishlab chiqilmagan bo'lsa-da, yurisdiksiyalar kelajakda AI (sun'iy intellekt) arbitraj tizimlari bo'yicha o'z qoidalari bilan tajriba o'tkazishi kutilmoqda. Ko'rinib turibdiki, ham funksional, ham tamoyil jihatidan sun'iy intellektga asoslangan tizimlar ish tahlilini o'tkazishi va muayyan ish bo'yicha qaror qabul qilishi mumkin. Bundan tashqari, yuqorida muhokama qilingan sabablarga ko'ra, umumiy huquq huquqiy tizimlari fuqarolik huquqi tizimlariga qaraganda mashinani o'rganish dasturlari uchun yetarli ma'lumotlarni ishlab chiqarish uchun ko'proq mos kelishi aniq ko'rinadi. Aslida, muhokama qilingan sud jarayonlarini tahlil qilish uchun mavjud sun'iy intellektga asoslangan ilovalarning barchasi umumiy huquq yurisdiksiyalarida va ular uchun ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: UNCITRAL, lex loci arbitri, Xalqaro savdo huquqi, arbitraj qonunlari, arbitraj sudi joylashgan yurisdiksiya qonuni, ODR (nizolarni onlayn hal etish).

Arbitrning yoki arbitraj sudining uchinchi asosiy vazifasi, agar taraflar arbitraj jarayonida nizolarni hal qilmasa, yakuniy va majburiy qaror hukm chiqarish hisoblanadi. Qaror qabul qilish ishning faktlariga nisbatan amaldagi moddiy qonunlarni qo'llashni o'z ichiga oladi.

UNCITRAL (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi) namunaviy qonuniga ko'ra, tomonlar amaldagi moddiy huquqni [1, B.43] tanlashlari mumkin va hech bo'lmaganda xalqaro tijorat arbitrajlarida ular, odatda, shunday qilishadi [2, B.98]. Ko'pincha, arbitraj sudi joylashgan yurisdiksiya qonuni tanlanadi, bu esa *lex loci arbitri* va amaldagi moddiy huquqning bir xil yurisdiksiyaga tegishli ekanligini ta'minlaydi. Aniqlangan faktlarga nisbatan moddiy huquq normalarini qo'llash huquqshunoslik asoslarini talab qiladi. Fuqarolik huquqi yurisdiksiyalarida bu qonun normalaridan kelib chiqqan holda mulohaza yuritish va talqin qilishning turli usullaridan (nizomning matni, qonun chiqaruvchining rejasi yoki irodasi, qoidaning maqsadi, boshqa amaldagi qoidalar kontekstidagi qoidaning ma'nosi) foydalanishni o'z ichiga oladi [3, B.21]. Bundan farqli ravishda, umumiy huquq yurisdiksiyalarida qo'llaniladigan pretsedentlarni aniqlash, o'xshashlik bo'yicha fikr yuritish va mavjud ishni mavjud pretsedentlardan farqlash mulohaza yuritish jarayonida alohida o'rin tutadi [4, B.43].

Dasturning ma'lum bir natijaning sabablarini tushuntirish qobiliyati sun'iy intellektga asoslangan sudlovni keng qo'llash uchun muhim to'siq bo'lishi mumkin. UNCITRAL (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro savdo huquqi bo'yicha komissiyasi) namunaviy qonunida bu quyidagicha ifodalanadi: "Agar tomonlar hech qanday sabablar ko'rsatilmaligi yoki qaror kelishilgan shartlar bo'yicha yakuniy qaror bo'lishi to'g'risida kelishib olinmagan bo'lsa..." [5, B.31]. Amalda tomonlarning hech qanday sabab ko'rsatmaslik to'g'risidagi kelishuvi juda kam uchraydigan hodisadir. Tomonlar, odatda, faqat qarorni bekor qilish istiqbollarini baholash yoki tan olish va ijro etish bilan bog'liq muammolarni oldindan ko'rish uchun sabablarni talab qiladilar [6, B.22].

Buning uchun ehtimollik baholari yetarli bo'lishi dargumon. Arbitraj jarayonida manfaatdor tomonlarning roziligi va ishonchini qozonish faktlar va qoidalarini batafsil va har tomonlama baholashni, qaror qabul qilish uchun asoslarni batafsil bayon qilishni talab qiladi. Biroq savol prinsipial emas, balki texnik qobiliyat va taraqqiyot haqida. Funksional va konseptual nuqtayi nazardan, odamlar qaror chiqarish uchun murojaat qilishlari shart emas.

Namunaviy qonun tufayli bizda xalqaro tijorat arbitraji uchun ma'lum ma'noda uyg'unlashtirilgan universal qonunchilik bazasi mavjud. Ushbu uyg'unlashtirish tijorat nizolarida ishtirok etuvchi tomonlarga ko'plab afzalliklarni berdi, chunki ular o'z nizolarini arbitraj muhokamasiga qo'ygan taqdirda qo'llaniladigan qoidalar haqida ma'lum ishonchga ega. Bizning fikrimizcha, yagona qonunchilik bazasini ta'minlash bilan turli yurisdiksiyalarda belgilangan yuridik shaxsning normativ-huquqiy hujjatlaridagi o'zgarishlarning noaniqliklari yo'q qilinadi.

Jarayonning yana bir muhim elementi — bu sud muhokamasi bo'lib, unda tomonlar o'z ishini taqdim etish imkoniyatiga ega. Agar sun'iy intellektga asoslangan tizim tinglovda tomonlarning tinglanishini (va ko'rishini) texnologik jihatdan ta'minlay olsa,

jarayonning bu qismini “eshitish” sifatida tavsiflashga qarshi konseptual e'tiroz yo'q. Bu sun'iy intellektga asoslangan tizim tomonidan o'tkaziladigan tinglov inson arbitrlari tomonidan boshqariladigan an'anaviy tinglovga taqlid qiladi degani emas. Aksincha, sun'iy intellektga asoslangan tinglov uchun muhim bo'lgan narsani, ya'ni tomonlarni tinglash va o'z ishini taqdim etish uchun forumni ta'minlaydi.

Amaldagi arbitraj qonunlariga rioya qilish — arbitraj jarayonini boshqarishning muhim elementlaridan biri. Nazorat qilinadigan o'quv tizimlari allaqachon muhokama qilinganidek, ko'p narsa diqqat bilan belgilangan ma'lumotlarga bog'liq. Shunday qilib, nazorat ostidagi ta'lim dasturlari uchun o'quv ma'lumotlarini belgilashda biz umumiy huquq tizimlari fuqarolik huquqi tizimlaridan ustunlikka ega bo'lishini kutamiz. Fuqarolik huquqiy tizimlar umumiy qonun normasidan boshlab, “mutaxassis bilimlari”dan foydalanib, yuqoridan pastga qarab asoslanadi. Bundan farqli o'laroq, umumiy huquq tizimlari alohida hollardan boshlab, pastdan yuqoriga fikr yuritish usuliga asoslanadi, so'ngra ma'lumotlar namunalari va sud qarorlari yoki arbitraj qarorlaridagi o'xshashlik va farqlarni aniqlaydi. Tahlil qilingan klasterlash va yorliqlash ilovalari advokat texnik xodimlarga sun'iy intellektni o'rganish ilovalari uchun qayta ishlanmagan ma'lumotlarni belgilash jarayonida yordam berish uchun foydalanilishi mumkin. Bu arbitraj sudining hal qiluv qarorini chiqarishda muhimroq ahamiyat kasb etadi. Y.f.d., professor R. Ro'ziyevning fikricha, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy vositalar ichida shartnomalar alohida o'rin egallaydi. Shartnomalar bir necha ming yillar davomida insoniyat tomonidan turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning o'ziga xos moslashuvchan yuridik vositasi sifatida qo'llanib kelinmoqda. Bunday yuridik vositalardan yana biri esa qonun hisoblanadi. Albatta, shartnoma qonun doirasida ishlarning harakatini tartibga soladi, ularning imkoniyatlari doirasini belgilab beradi, xatti-harakatlarini yo'naltirib turadi. Shuningdek, shartnoma talablari buzilgan taqdirda, vujudga keladigan oqibatlarni ham belgilab beradi [7, B.32].

Xalqaro shartnoma yuqori darajadagi uyg'unlikka erishish uchun foydali bo'lishi mumkin, u majburiy hujjat bo'lganligi sababli barcha imzolagan tomonlar o'zlarining ichki qonunchiligida belgilangan qoidalarini qo'shishlari shart. Y.f.n., dotsent V.Topildiyev: “Ikki va undan ortiq tomonlar o'rtasida tuziladigan shartnomalarga ham agar bunday shartnomalar

shartnomalarning ko'p taraflamalik xususiyatiga zid bo'lmasa, shartnoma to'g'risidagi umumiy qoidalar qo'llaniladi. Shartnoma huquqiy munosabatlarni vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ammo shartnomaning harakati bu bilan cheklanmaydi. Agar boshqa yuridik faktlar umumiy qoida bo'yicha huquqiy munosabatni vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilish bilan tugallansa, shartnoma mazkur yuridik faktlardan farq qilib, huquqiy munosabatni belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishdan tashqari, yana huquq normalari bilan belgilangan doiralarda huquqiy munosabatda qatnashuvchilarning xatti-harakatlarini tartibga soladi, huquqiy munosabat ishtirokchilarining huquq va burchlarini belgilaydi", – deb hisoblaydi [8, B.78]. Biroq bu muayyan muammolarni ham keltirib chiqaradi: bu masala bo'yicha xalqaro konvensiyani muhokama qilish, ishlab chiqish va tasdiqlash uzoq vaqt talab qilishi mumkin, chunki xalqaro konvensiyalar imzolagan tomonlar uchun majburiyatlar yaratishni nazarda tutadi. Davlatlar shartnomada belgilangan majburiyatlarga rioya qilishlari kerakligini anglatuvchi hujjat tuzishga tayyor bo'lmasligi mumkin. Masalan, imzolagan davlatlar o'z qonunchiligini belgilangan vaqt ichida o'zgartirishlari kerak bo'ladi, agar ular ushbu majburiyatlarga rioya qilmasalar, ular konvensiyani buzgan bo'ladi va shuning uchun xalqaro javobgarlikka tortiladilar. Bundan tashqari, tomonlar konvensiyani muhokama qilishda uzoq vaqt talab qilishi mumkin. Mamlakatlarning ko'pligi va turli huquq tizimlari o'rtasidagi tafovutlar hisobga olinsa, muhokamalar va muzokaralar har qanday qarorga kelish uchun ko'p yillar talab qilishi tabiiy. Bundan tashqari, elektron aloqa sohasidagi innovatsiyalarning tez sur'atlarini hisobga olgan holda konvensiyalarni o'zgartirish yoki yangilash qiyinroq bo'lishi mumkin.

Y.f.n., dotsent I.Y. Kanning fikriga ko'ra, shartnoma taraflari shartnomaning barcha qismiga yoki uning ayrim bo'lagiga nisbatan qo'llaniladigan huquqni tanlashlari mumkin.

Bunda shartnoma tuzish paytida ham, keyinchalik ham qo'llaniladigan huquq tanlanadi. Shuningdek, shartnoma taraflari shartnomaga nisbatan qo'llaniladigan huquqni o'zgartirish masalasini hal etadilar [9, B.43].

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'p hollarda onlayn arbitraj nizolari xalqaro bitimlardan kelib chiqishi mumkin. Shu sababli onlayn arbitraj uchun to'liq, maxsus, samarali va zamonaviy tartibga ega bo'lish imkonini beradigan muayyan universal qoidalar to'plamini qabul qilish qulay bo'ladi, deb hisoblaymiz.

Muayyan sohada uyg'unlashtirishga, asosan, quyidagilar orqali erishish mumkin: I) xalqaro shartnoma yoki konvensiya yoki II) namunaviy qonunlar. Har birining o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari bor [10, B.54]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, onlayn arbitraj bosqichining mavjudligi tomonlarni (adolatliroq) kelishuvga erishishga undaganligi sababli va barcha holatlar tinch yo'l bilan hal qilinishi mumkin emasligi sababli ODR (nizolarni onlayn hal etish) provayderlari majburiy bo'lmagan va majburiy ODR (nizolarni onlayn hal etish) texnikasini qo'llash huquqiga ega bo'lishi kerak. Bunday moslashuvchanlik past qiymatli maxrajga to'g'ri keladigan ko'plab turdagi nizolarga moslashish uchun zarur bo'lib, shu bilan birga, barcha holatlarda yakuniy, aniq qarorlar qabul qilinishini ta'minlaydi.

References:

1. Рустамбеков, И. "О правовых проблемах и путях совершенствования порядка признания и исполнения решений иностранных судов и международных арбитражей в Республике Узбекистан." (2019): 7.
2. Joshua Karton "A Conflict of Interests: Seeking a Way Forward on Publication of International Arbitral Awards", https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2030948
3. UNCITRAL Model Law Article 28(1).
4. Rustambekov, Islambek, and Mokhinur Bakhramova. "Legal Concept and Essence of International Arbitration." URL: <https://www.ijsshr.in/v5i1/Doc/18.pdf>: 122-129.
5. Yusupov, Sardor. "Robotics as an Artificial Intelligence and the Need for its International Legal Regulation." Middle European Scientific Bulletin 23 (2022): 131-136.
6. Rustambekov, I. "Some Aspects of Development of Private International Law in the CIS Countries. LeXonomica, 12 (1), 27-50." (2020).
7. William Tetley "Mixed Jurisdictions: Common Law vs. Civil Law (Codified and Uncodified)" (Part I), 4 UNIF. L. REV. 591, 596 (1999); Rene David & John Elmes Campbell Brierley "Major legal systems in the world today: an introduction to the comparative study of law at 94" (3rd ed. 1985); Pietro Sirena "Introduction to private law" 105 (2019).
8. Yusupov, S. . (2022). Psychological Issues in Robotic systems and Advanced Computer Legal Regulation . *Journal of Intellectual Property and Human Rights*, 1(8), 17–22. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/jiphr/article/view/198>
9. Bakhramova, Mokhinur. "The role and importance of online arbitration and electronic dispute resolution in private international law." Теоретические аспекты юриспруденции и вопросы правоприменения. 2021. <https://elibrary.ru/item.asp?id=46968096>
10. Yusupov, Sardor. "New directions of development of artificial intelligence and the importance of their legal regulation." The Peerian Journal 5 (2022): 170-174. <https://www.peerianjournal.com/index.php/tpj/article/view/122>